

УДК 327

А. Г. ГОЛЬЦОВ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ГЕОПРОСТОРОВА ПОЛІТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ СВІТУ: СУЧАСНИЙ СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 3(22), с. 113–118

Розглянуто поняття про геопросторову політичну організацію світу. Дано характеристику багатопольярної політичної організації світу, геополітичних макрорегіонів, регіонів і субрегіонів, визначено п'ять ієрархічних порядків держав за їх геополітичною роллю у світі. Виявлено основні тенденції трансформації геопросторової політичної організації світу.

Світовий геопростір можна уявити як складну систему різних взаємодіючих просторів: політичного, економічного, соціального, культурного, інформаційного та ін. Світовий політичний геопростір являє собою середовище виникнення, розвитку і функціонування політичних феноменів, їх взаємодії, співвідношення та взаємного розташування. У сучасному світовому політичному просторі активно взаємодіють різноманітні геополітичні сили, головними з яких є суверенні держави. Проте в умовах тісного взаємного переплетення політичних, економічних, культурних інтеграційних процесів у глобальному геопросторі зростає роль, крім державних, ще й недержавних і наддержавних геополітичних і гео економічних акторів.

Процеси взаємодії між державами в межах регіонів, між окремими державами і міждержавними угрупованнями, між союзами (блоками) держав, участь в цих процесах різноманітних міжнародних організацій і рухів, транснаціональних корпо-

рацій та інших акторів — усе це створює надзвичайно складну мозаїку в світовому політичному геопросторі. У цих умовах спостерігається збільшення прірви між багатими і бідними країнами, посилюється протиборство між різноманітними геополітичними силами, триває (чи навіть активізується) боротьба окремих етнічних спільнот за своє самовизначення і здобуття суверенітету, в окремих країнах поширюються міжконфесійні конфлікти, міжнародний тероризм і надалі залишається актуальною проблемою для світової спільноти. Тому дослідження сучасної геопросторової політичної організації світу і прогнозування її змін у майбутньому є вельми важливою науковою проблемою.

Питанням дослідження світової геополітичної системи (зокрема, політичної мапи світу) присвячено велику кількість наукових джерел. При цьому в літературі недостатньо висвітлені питання просторової організації світової геополітичної системи, проблеми її подальшої трансформації.

У нашій роботі виявимо основні підсистеми і компоненти структури сучасної геопросторової політичної організації світу і визначимо провідні тенденції її трансформації.

Вважаємо, що геопросторова політична організація світу являє собою сукупність взаємопов'язаних у світовому просторі геополітичних структур, утворених у процесі взаємодії компонентів, якими є геополітичні актори міжнародного рівня. Основними геополітичними акторами міжнародного рівня у світовому геопросторі традиційно вважаються суверенні держави. До міжнародних геополітичних сил слід віднести також, безперечно, міжнародні організації, міждержавні коаліції, угруповання. Крім того, у сучасній геопросторовій політичній організації світу як міжнародні геополітичні актори виступають також політичні партії, національно-визвольні, етнічні, релігійні, громадські рухи, інші організації, діяльність яких виходить за межі окремих країн, а також транснаціональні корпорації. Взаємодія геополітичних акторів має здійснюватися на основі норм міжнародного права, міжнародних договорів, угод та ін. При подальшому розвитку глобальних процесів світовий політичний геопростір все більше охоплює аероторію, Світовий океан та його надра, включає у свою сферу Арктику й Антарктику.

Геопросторова політична організація світу зазнає змін у процесі розвитку суспільства. Світова геополітична обстановка являє собою притаманний певному відносно короткому часовому інтервалу стан світової геополітичної системи і функціонування її підсистем різного рівня, взаємодії їх складових. Геополітична обстановка в один і той самий часовий проміжок у різних регіонах світу може суттєво відрізнятися через відмінності геополітичного, гео економічного і геокультурного середовища, провідних регіональних геополітичних акторів, історичних умов виникнення і розвитку політичних, економічних та соціальних процесів, аспектів взаємодії політичних сил та ін. Характерною рисою сучасної світової геополітичної обстановки є динамічний перерозподіл сфер політичного, економічного, ідеологічного, культурного впливу між провідними геополітичними силами. Крім того, в умовах швидкого і нерівномірного розвитку окремих країн і регіонів виникають і посилюються нові регіональні центри впливу, може змінюватися геополітична роль старих центрів сили. Світова геополітична обстановка стає менш передбачуваною. Посилюється роль окремих локальних факторів, подій у тих чи інших країнах та

регіонах, дій локальних політичних сил. Сучасні електронні засоби масової інформації спроможні миттєво поширювати у світі відомості, здатні тим чи іншим чином впливати на світову громадську думку, на поведінку провідних геополітичних акторів. Володіння потужними науково-технічними та інформаційними ресурсами все більшою мірою стає запорукою зростання геополітичного впливу держави на міжнародній арені. Зростає роль таких недержавних геополітичних акторів, як транснаціональні корпорації, транснаціональні політичні партії та рухи.

Сучасний багатополлярний світ має вельми складну структуру, в якій особливо виокремлюються полюси (центри) різного ступеня могутності, що змагаються за вплив на окремих ділянках земного геопростору між собою та з іншими міжнародними геополітичними силами. Багатополлярність – виникнення і розвиток, крім основних, інших полюсів сили, формувалася поступово, а з початку 90-х років реально відбиває співвідношення сил на світовій арені. При наявності найпотужнішого полюсу світу – США багатополлярна (поліцентрична) геополітична модель сучасного світу відбиває складне сполучення взаємодіючих полюсів сили різних ієрархічних рівнів. Багатополлярна модель є багатоплановою у тому розумінні, що вона передбачає одночасну взаємодію на світовій арені полюсів політичної, військово-політичної, економічної могутності, які можуть збігатися в одній державі (наприклад, США), а можуть і не збігатися (наприклад, Японія, що є полюсом лише економічної могутності). У сучасному світі налічують сім полюсів: США, ЄС (що проблематично), Росія, Китай, Японія, Індія, Бразилія [4]. Прибічники ідеї однополлярного світу вважають, що багатополлярний світ може стати набагато небезпечнішим і віддаленішим від демократії, ніж нинішній з гегемонією США [1].

У сучасному світі на розстановку сил на міжнародній арені впливають такі фактори: військово-політична та економічна потуга окремих держав та їх блоків; взаємодія держав і міждержавних утворень на всьому глобальному просторі; відносне послаблення колишніх лідерів (не лише Російської Федерації – спадкоємиці СРСР, а й навіть США); нерівномірність у соціально-економічному розвитку країн та їх угруповань; існування численних суперечностей між провідними державами; діяльність міжурядових і неурядових міжнародних організацій; відносна стабільність складу угруповань країн; участь одних і тих самих держав у різних угрупованнях; діяльність

транснаціональних компаній, міжнародних політичних, громадських, релігійних та інших рухів, у тому числі екстремістських.

Одночасно з глобалізацією набуває швидкого розвитку регіоналізація, що відбувається як інтернаціоналізація на регіональному рівні, часто виступає як “глобалізація в мініатюрі”. Регіональна інтеграція охоплює політичну, економічну, військову, соціальну, культурну та інші сфери. Регіоналізація спричиняє до формування окремих цілісностей, які активно взаємодіють в умовах глобального геопростору. При цьому компоненти таких регіональних систем — держави також усе активніше взаємодіють з державами як свого, так і інших регіонів, а також із цілими регіонами та угрупованнями.

Процеси взаємодії між державами в межах регіонів, між окремими державами і міждержавними угрупованнями, між союзами (блоками) держав, участь в цих процесах різноманітних міжнародних організацій і рухів, транснаціональних корпорацій — усе це створює надзвичайно складну мозаїку в світовому політичному геопросторі. Сучасний багатополосний світ відзначається надзвичайно складною структурою. Геополітичні регіони та субрегіони можуть накладатися один на один, взаємно перекриватися, розриватися в географічному просторі. Окремі держави можуть належати до політичних та економічних угруповань з різним географічним поширенням. В умовах глобалізації взаємозалежність між регіонами та державами світу стає все складнішою і багатограннішою.

На вищому ієрархічному рівні геопросторової політичної організації світу виокремлюються геополітичні макрорегіони. Вони являють собою великі ділянки земного геопростору — сукупність країн, об'єднаних планетарним геополітичним положенням, загальними рисами історичного розвитку, закономірностями політичних, а також економічних і культурно-цивілізаційних процесів. Макрорегіони, як правило, не є цілісними геополітичними системами. Їх можна уявити як “конгломерати” відносно цілісних регіонів, а також держав, пов'язаних більш чи менш стійкими геополітичними взаємозв'язками. У межах макрорегіонів (“конгломератів”) можуть формуватися сполучення держав, об'єднаних військово-політичним та/чи економічним союзом, які мають доволі стійкі взаємозв'язки. Вважаємо доцільним виокремлення у світі таких геополітичних макрорегіонів: Європа, Росія і Центральна Азія, Східна та Південно-Східна Азія, Південна Азія, Півден-

но-Західна Азія та Північна Африка, Тропічна Африка, Австралія та Океанія, Англо-Америка, Латинська Америка.

Геополітичні регіони, які можна виокремити в межах макрорегіонів, виступають як певна цілісність країн, що мають, крім спільного геополітичного положення, багато спільних рис історичного розвитку, значну схожість політичних та економічних процесів, багатьох расових, етнічних, мовних, релігійних, культурних ознак, демографічних характеристик населення та ін. Державам одного геополітичного регіону часто притаманні спільні складні і довготривалі політичні проблеми, стратегічні інтереси, пов'язані з експлуатацією природних ресурсів, транспортним сполученням, забезпеченням спільної регіональної безпеки і оборони, а також розвинені та інтенсивні політичні, економічні, соціальні та культурні зв'язки. Можна навести такі приклади геополітичних регіонів: Західна Європа, Південна (Середземноморська) Європа, Південно-Східна Азія, Північна Африка, Західна Африка, Центральна Азія, Карибський басейн та ін.

Геополітичні субрегіони, що виокремлюються в межах геополітичних регіонів світу, можна назвати “сусідськими”. Геополітичні субрегіони сформувалися на основі спільності (чи єдності) географічного і геополітичного положення та природного середовища, часто характеризуються етнічною, релігійною, культурною близькістю (хоча можуть бути і різкі відміни, суперечності), спорідненістю господарських механізмів, тривалими та різноманітними економічними, політичними, культурними зв'язками. Їм часто притаманна тривала спільна історія розвитку, схожість політичних систем, політичної культури населення, стратегічних засад зовнішньої політики. Чіткої межі між геополітичними регіонами та субрегіонами не простежується. Проте субрегіони все ж, як правило, відрізняються меншими розмірами, більшою мірою єдності. Тому інтеграція на субрегіональній основі в умовах мирного добросусідського розвитку є вельми плідною. Геополітичними субрегіонами (або “сусідськими” регіонами) є, наприклад, Центральна Америка, Магриб, Скандинавія, Прибалтика, Закавказзя, Левант та ін.

Основоположними елементами геопросторової політичної організації світу є, безперечно, держави. Попри посилення ролі наднаціональних інститутів саме держави залишаються головними геополітичними акторами на арені зовнішньополітичної діяльності [5]. Держава характеризується міжнародно-правовою правосуб'єктністю. Саме

взаємодія між суверенними державами визначає можливість, доцільність та ефективність функціонування міжнародних інститутів. Геополітична роль окремої держави в сучасному світі визначається насамперед її економічним потенціалом, активною участю у світових та регіональних політичних, соціальних, культурних процесах. Надзвичайно важливим у визначенні геополітичної ролі держави залишається її військово-політична могутність, володіння сучасними видами озброєння. Держава має бути в змозі надійно захистити свій суверенітет. Хоча спроможність держави до агресії залишається реальним фактором, все ж у сучасних умовах ідеться передусім про здатність держави гарантувати мир у світі та в регіоні, брати активну участь у розв'язанні воєнно-політичних конфліктів і політичних проблем у різних районах Землі.

Серед провідних факторів державної могутності в сучасних умовах виокремлюються такі: рівень і темпи загального економічного розвитку; багатогалузева потужна економічна база; міцна фінансова система; володіння високими технологіями; політична та соціально-економічна стабільність; високий рівень життя населення, його демографічний та освітньо-кваліфікаційний потенціал; потужний військовий потенціал держави; наявність та потуга союзників і партнерів на світовій та регіональній арені.

До “нормальних” інтересів окремих держав на міжнародній арені належать: забезпечення власної воєнної, політичної, економічної та екологічної безпеки; діяльність на світових ринках товарів і послуг; попередження глобальних і регіональних воєнно-політичних конфліктів; забезпечення міжнародного миру та безпеки; запобігання розповсюдженню зброї масового знищення; боротьба з міжнародним тероризмом і кримінальною діяльністю; розв'язання глобальних проблем людства.

Сучасна “цивілізована” боротьба і конкуренція між державами точиться за володіння джерелами сировини й енергії; здобуття високих технологій; панування на світових і регіональних ринках товарів та послуг і захист власного ринку; контроль над потоками капіталовкладень, дешевої й кваліфікованої робочої сили; панування в інформаційному просторі та ін.

Серед поширених “цивілізованих” методів боротьби і конкуренції слід назвати такі: об'єднання економічних і технологічних ресурсів держав для спільної протидії іншим економічним центрам сили; вплив на держави-конкуренти шляхом вкладання капіталу в провідні галузі їх економіки;

встановлення “бар'єрів” у зовнішній торгівлі, протекціоністські заходи; застосування можливостей міжнародних організацій (насамперед ООН) для примусових заходів щодо тих держав, що порушують норми міжнародного права; використання ЗМІ для пропаганди політичних ідей та ін.

Для сучасної багатопольярної моделі притаманна активізація взаємодії держав. Співпраця відбувається насамперед у таких сферах: забезпечення миру та міжнародної безпеки; розвиток торговельно-економічних відносин; розробка альтернативних джерел енергії та сировини; спільне розв'язання екологічних проблем; боротьба з міжнародною злочинністю, тероризмом; подолання епідемічних хвороб, голоду, бідності та ін. Співробітництво активно розвивається як на загальносвітовому рівні, так і регіональному. Необхідна подальша розробка прийнятних для всіх держав норм “цивілізованого” суперництва [3].

Вважаємо, що в геопросторовій політичній організації світу держави за їх геополітичною роллю можна поділити на п'ять основних ієрархічних порядків.

Державою першого або вищого порядку в нинішній політичній організації геопростору є лише США, що має найбільший у світі економічний та військовий потенціал, здійснює свій політичний вплив фактично у межах усього світу, тобто є носієм геополітичної сили планетарного рівня. Держава “номер один” у світі вважає, що має право оголошувати сферою своїх життєвих інтересів різні “ключові” райони земної кулі, що лише вона володіє монополією на насильство на міжнародній арені. США намагається здійснювати гегемоністську програму повного контролю над світом [2]. Проте її позиції як абсолютного лідера в економічній, фінансовій, військовій, науково-технічній сфері з кожним роком дещо слабнуть.

Держави другого порядку — це трансрегіональні та великі регіональні країни. Трансрегіональні держави (Росія та Китай) відзначаються економічною та військовою могутністю, їх політичне значення на міжнародній арені виходить за межі свого геополітичного регіону, в якому ця держава домінує чи відіграє провідну роль у політичних та економічних процесах. Росія є правонаступницею супердержави СРСР, проте її економічне та військове значення у світі набагато менше, а геополітичні амбіції вже не поширюються на весь світ. Водночас Росія має потужний природно-ресурсний, економічний та військово-технічний потенціал, геополітичну волю і реальну здат-

ність поширювати свій вплив на інші регіони та субрегіони: Центральну Азію і Казахстан, Закавказзя, Центрально-Східну Європу. Китай у кінці ХХ — на початку ХХІ ст. відзначається стрімкими темпами господарського розвитку, швидко нарощує свій економічний та науково-технічний потенціал, накопичує і розвиває військово-технічний потенціал. Ця держава стрімко посилює свою роль на світовому ринку, здійснює економічну експансію передусім до країн Центральної та Південно-Східної Азії. Китай має найбільшу чисельність населення на планеті, його “демографічна експансія” дедалі більше відчувається не лише в Південно-Східній Азії, а й на Далекому Сході Росії.

Великі регіональні країни вирізняються потужним (чи дуже значним) економічним, науково-технічним, військовим потенціалом, посідають провідні або вельми важливі геополітичні позиції у своїх регіонах, відіграють значну гео економічну та геополітичну роль на світовій арені. До великих регіональних держав належать Німеччина, Велика Британія, Франція, Японія, Індія, Канада, Бразилія, Австралія.

Держави третього порядку — регіональні мають значний економічний та військовий потенціал, свій геополітичний вплив (як правило, не домінуючий) справляють переважно на сусідні країни, можуть відігравати велику роль у регіональних і помітну у світових процесах. Держави третього порядку (регіональні держави): Італія, Іспанія, Туреччина, Іран, Казахстан, Пакистан, Індонезія, Єгипет, Нігерія, Південна Африка, Аргентина, Мексика та деякі інші. Теоретично до регіональних держав належить і Україна, проте, попри вигідне географічне положення та значний природно-ресурсний потенціал, її економіка впродовж років незалежності не досягла суттєвих успіхів, демографічна ситуація в державі катастрофічна, військово-технічний потенціал слабкий, а зовнішньополітична стратегія і тактика часто носять хаотичний, суб’єктивно спрямований, несамостійний характер.

Держави четвертого порядку не являють собою значних носіїв геополітичної сили, хоча часто можуть виступати на регіональній і світовій арені як самостійні актори. Вважаємо, що їх можна назвати локальними державами. Державами четвертого порядку є переважна більшість країн світу.

До п’ятого порядку належать ті геополітичні одиниці, що, як правило, не виступають на міжнародній арені самостійними геополітичними силами, оскільки їх політика великою або значною

мірою залежить від могутніх сусідів, держав, що їх опікують, колишніх або нинішніх метрополій. Це слабкорозвинені постколоніальні держави, що так і не стали самостійними геополітичними силами. Держави-протекторати передали частину своїх геополітичних функцій іншим державам. Наприклад, Маршаллові острови, Федеративні Штати Мікронезії, Палау є де-факто протекторатами США, Монако є фактично протекторатом Франції, Ліхтенштейн — Швейцарії тощо. Самопроголошені, ті, що не визнаються світовою спільнотою, держави, як правило, залежать від потужного геополітичного “гравця”: Абхазія та Південна Осетія від Російської Федерації, Турецька Республіка Північного Кіпру від Туреччини, Тайвань від США. Несамостійними з геополітичної точки зору є, безперечно, залежні країни з різним рівнем самоврядування.

У межах окремої держави чи її регіонів функціонують внутрішні політичні сили, дія яких, як правило, не виходить за межі державних кордонів. На внутрішньодержавному рівні у великих державах можна виокремити політичні регіони, субрегіони, локальні територіально-політичні системи.

До провідних тенденцій у розвитку світової геопросторової політичної системи можна зарахувати зростання кількості геополітичних полюсів, їх диференціації за економічним розвитком і геополітичною потужністю. Попри те, що США залишаться провідною державою світу ще, як мінімум, на 15–20 років, дедалі посилюватиметься роль Китаю як полюса світового рівня. Зростатиме також роль таких регіональних лідерів-полюсів, як Індія та Бразилія. Потенційні можливості Росії щодо посилення своєї геополітичної ролі у світі значною мірою вичерпуються, проте вона залишиться вельми впливовою в Євразії трансрегіональною державою.

Слід очікувати посилення суперечностей між світовим “центром” і “периферією”, зростання соціально-економічної прірви між багатими та бідними країнами.

Простежується тенденція до подальшого розвитку процесів регіоналізації та субрегіоналізації. У результаті активізації процесів сучасної економічної інтеграції реально формується найбільший гео економічний макрорегіон світу — Азіатсько-Тихоокеанський, який у перспективі може набутися рис і геополітичного. Швидко зростає ступінь інтеграції в таких регіональних угрупованнях, як насаперед ЄС, а також НАФТА, МЕРКОСУР, АСЕАН та ін.

У сучасному світі існує лише одне універсальне об'єднання держав — Європейський Союз, яке можна у близькій перспективі вважати геополітичною суперсистемою, враховуючи щільність політичних (нині навіть військово-політичних), економічних, соціальних, культурних взаємозв'язків між державами, що його складають. Потенційна геополітична суперсистема Європейський Союз тісно переплітається з іншою геополітичною (військово-політичною) суперсистемою — НАТО, яка, крім багатьох країн Європи, включає ще й Англо-Америку і має тенденцію до подальшого розширення.

Задля забезпечення дотримання норм міжнародного права, міжнародного миру та безпеки, розв'язання глобальних економічних, соціальних, екологічних та інших проблем необхідне посилення у геопросторовій політичній організації світу ролі міжнародних організацій, насамперед ООН, яка потребує перетворення в дійовий міжнародний інститут. Проте суперництво між провідними полюсами, між ними і рештою держав світу послаблюватиме дієздатність навіть реформованої ООН.

Подальша трансформація геопросторової політичної організації світу пов'язана з її ускладненням у зв'язку із зростанням кількості суверенних держав у результаті реалізації прав народів на самовизначення і створення власних держав. Хоча західні держави і наполягають на тому, що Косово є унікальним випадком, усе ж “Косівсь-

кий прецедент” заклав “міни уповільненої дії” під фундаменти багатьох багатонаціональних держав світу. Найбільша кількість нових держав може виникнути в Азії та Африці за рахунок нинішніх багатонаціональних країн, багатьом з яких притаманні численні міжетнічні та міжконфесійні проблеми.

Вважаємо головною якісною тенденцією трансформації геопросторової політичної організації світу зростання її нестабільності. Поступова втрата США ролі абсолютного світового лідера має призвести до посилення ролі інших полюсів, можливої конфронтації між ними, формування різноманітних коаліцій. Виникнення нових суверенних держав з численними суперечностями із сусідніми державами також додаватиме нестабільності майбутньому світу.

Література

1. Каган Р. Про рай і владу: Америка і Європа у новому світовому порядку: Пер. з англ. — Л., 2004. — 134 с.
2. Панарин А. С. Стратегическая нестабильность в XXI веке. — М.: Эксмо; Алгоритм, 2004. — 636 с.
3. Сорокин К. Е. Геополитика современности и геостратегия России. — М.: РОССПЭН, 1996. — 168 с.
4. Уткин А. И. Мировой порядок XXI века. — М.: Эксмо, 2002. — 512 с.
5. Шергін С. О. Відповідальність лідерів і доля аутсайдерів // Політика і час. — 2006. — №7/8. — С. 49–61.

Геопросторова політична організація світу являє собою сукупність взаємопов'язаних у світовому просторі геополітичних структур, утворених у процесі взаємодії геополітичних акторів міжнародного рівня. Головною якісною тенденцією її трансформації є зростання нестабільності у зв'язку з посиленням багатополлярності та виникненням нових суверенних держав.

Геопространственная политическая организация мира представляет собой совокупность взаимосвязанных в мировом пространстве геополитических структур, образованных в процессе взаимодействия геополитических актеров международного уровня. Главной качественной тенденцией ее трансформации является возрастание нестабильности в связи с развитием многополярности и возникновением новых суверенных государств.

Geospaceous political arrangement of the world subsists in the complexity of geopolitical structures interlinked in the world space being generated in the process of interaction of geopolitical actors of the international level. The main quality tendency of the transformation is its growing instability due to the development of multipolarity and appearance of new sovereign states.

Надійшла 10 червня 2009 р.